

Ткаченко О. А.

**Дослідження інтелектуального компоненту адаптації
першокласників до навчання як показника ефективності реалізації в
навчальному процесі принципів Нової української школи**

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблеми адаптації сучасних першокласників до навчання у школі. Автор приділяє увагу розкриттю специфіки адаптації першокласників до навчання в умовах реалізації принципів Нової української школи, зокрема програми «На крилах успіху». У статті висвітлено результати емпіричного дослідження інтелектуального компоненту адаптації першокласників до навчання. Представлено результати порівняльного аналізу результатів діагностики рівня сформованості інтелектуального компоненту адаптації першокласників, що навчаються за програмою «На крилах успіху» та в умовах традиційного навчання.

Ключові слова: адаптація, адаптація першокласників до навчання, структурні компоненти адаптації, інтелектуальний компонент адаптації до навчання, освітня програма «На крилах успіху».

Е.А. Ткаченко. Исследование интеллектуального компонента адаптации первоклассников к обучению как показателя эффективности реализации в учебном процессе принципов Новой украинской школы.

Аннотация. Статья посвящена анализу проблемы адаптации современных первоклассников к обучению в школе. Автор уделяет внимание раскрытию специфики адаптации первоклассников к обучению в условиях реализации принципов Новой украинской школы, в частности программы «На крыльях успеха». В статье отражены результаты эмпирического исследования интеллектуального компонента адаптации первоклассников к обучению. Представлены результаты сравнительного анализа результатов диагностики уровня сформированности интеллектуального компонента адаптации первоклассников, обучающихся по программе «На крыльях успеха» и в условиях традиционного обучения.

Ключевые слова: адаптация, адаптация первоклассников к обучению, структурные компоненты адаптации, интеллектуальный компонент адаптации к обучению, образовательная программа «На крыльях успеха».

O. Tkachenko. Research of the intellectual component of first-graders' adaptation to education as an indicator of the effectiveness of implementation of the principles of New Ukrainian School in the educational process.

Abstract. The article is devoted to the analysis of the problem of adaptation of today's first-graders to study at school. The author pays attention to the disclosure of the specifics of adaptation of first-graders to study under conditions of implementation of the principles of New Ukrainian School, in particular the program "On the Wings of Success". The paper presents the results of the empirical study of the intellectual component of first-graders' adaptation to learning. The results of the comparative analysis of diagnostics results of the level of formation of the intellectual component of adaptation of first-graders studying under the program "On the wings of success" and under conditions of traditional education have been presented.

Keywords: Adaptation, adaptation of first-graders to study, structural components of adaptation, intellectual component of adaptation to training, educational program "On the wings of success".

Постановка проблеми. Молодший шкільний вік надзвичайно важливий етап розвитку дитини, зокрема формування її соціальної поведінки, особистісного ставлення до навколишнього середовища, до самої себе, а також ототожнення себе із соціумом. Успішність пристосовування дитини до нових умов – запорука її подальшого комфортного існування в суспільстві. У зв'язку з цим, одним з важливих завдань сучасної психологічної науки є дослідження закономірностей розвитку адаптаційних можливостей дитини, що дасть змогу розробити психологічний інструментарій для плідної роботи учителів, психологів щодо розвитку її адаптивних можливостей до умов навчального середовища.

Результати аналізу стану початкової освіти в Україні [2] вказують на ознаки дезадаптації без виражених невротичних порушень у 22,5% учнів, погіршення стану здоров'я дошкільнят, збільшення кількості навчальних предметів, явне перевищення навчального навантаження в порівнянні з гранично допустимими нормами.

Необхідність впровадження заходів щодо створення сприятливого середовища для адаптації дитини до систематичного навчання висвітлено в документах різного рівня управління освітою: в постанові Кабінету Міністрів України від 21.02.2018 № 87 «Про затвердження Державного стандарту початкової освіти», в наказах МОН України № 268 «Про затвердження типових освітніх програм для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти» від 21.03.2018 року та № 923 «Про затвердження методичних рекомендацій щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі» від 21.08.2018 року. Реалізацію впровадження окреслених цими документами заходів у навчально-виховний процес початкової школи було розпочато у вересні 2018 року. Але, як показує багаторічний досвід, – будь-які спроби її

модернізації освіти без попередніх системних наукових досліджень їх впливу на розвиток дитини не дадуть очікуваних результатів.

Мета статті полягає у виявленні особливостей когнітивної сфери сучасних першокласників в контексті аналізу їхньої адаптації до навчання; дослідженні особливостей адаптації першокласників, які навчаються за програмою «На крилах успіху».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сторінках сучасної наукової літератури, присвяченої питанням психічного розвитку молодшого школяра, проблеми адаптації розкриваються в роботах Г. Андрєєвої, З. Білоусова, Г. Балла, Л. Виготського, Т. Кравцова, Є. Кравцової, С. Максименка, К. Мельничук, Є. Панько, О. Савченко. Водночас вчені приділяють значну увагу наявності шкільної дезадаптації, особливо в учнів молодшого шкільного віку (Л. Дзюбо, Л. Пономаренко), показуються причини і форми проявлення соціальної дезадаптації (Н. Максимова, К. Мілютіна), робиться наголос на необхідності впровадження комплексного підходу для подолання шкільної дезадаптації (М. Безруких, , Б. Головки, О. Головки, Н. Гуткіна, Є. Горланова, І. Дубровіна, С. Єфімова, О. Захаров, В. Каверін, В. Каган, О. Осадько).

Було доведено, що від благополуччя адаптаційного періоду учня першого класу значною мірою залежить успішність його навчання на наступних ланках школи й у соціальній діяльності загалом.

Динаміка ставлення дітей до навчання відбувається упродовж всього молодшого шкільного віку. Але спочатку діти оцінюють його просто як діяльність, до якої схвально ставляться дорослі, і лише потім їх приваблюють окремі навчальні дії, нарешті, вони починають самостійно перетворювати конкретно-практичні завдання на навчально-теоретичні, цікавлячись внутрішнім змістом навчальної діяльності.

Оволодіння змістом шкільного навчання вимагає не тільки активності, а й формування в учнів нових дій. Серед останніх на перший план у сучасних умовах виходять розумові та мовні дії, потрібні для усвідомлення навчального завдання, розуміння його змісту, розкриття внутрішніх зв'язків, причинних залежностей в об'єкті, що пізнається, тощо; їм підпорядковуються мнемічні, уявні, практичні та інші дії. Крім того, школярі мають засвоїти загальні способи виділення властивостей понять і розв'язання певного рівня конкретно-практичних завдань. Конкретне співвідношення різних дій залежить від етапу навчання та його змісту (мова, математика, природознавство тощо). Специфічними є й навчальні ситуації.

Божович Л. І., Запорожець О. В., Венгер Л. А. та ін., вивчаючи психологічну адаптацію дитини до навчання, виділяють в ній декілька структурних компонентів, а саме: інтелектуальний, емоційно-вольовий, соціальний. В рамках нашого дослідження ми більше уваги приділяли

інтелектуальному компоненту адаптації, визнаючи його тісний зв'язок з іншими компонентами та їх взаємовпливу.

Інтелектуальний компонент включає порівняно розвинуте диференційоване сприймання, стійке спрямування уваги на предмет чи діяльність, наявність аналітичного мислення, що проявляється в здатності виділяти і розуміти важливі ознаки і зв'язки між предметами, а також в здатності відтворювати зразок, логічне запам'ятовування, оволодіння на слух розмовною мовою, розвиток тонких рухів руки і візуально-рухової координації, розвиток здібностей до навчання.

Пов'язаний з ним емоційно-вольовий компонент включає довільну регуляцію своєї пізнавальної діяльності, сформованість механізмів вольової регуляції дій і поведінки в цілому, розвиток емоційної стійкості. Як підкреслював Л. С. Виготський, уміння керувати своєю поведінкою, стримувати безпосередні імпульсивні дії, поводитися згідно з правилами гри, уміння координувати свої дії з діяльністю товаришів, словом, усі елементи первинного управління собою (вольові процеси) первинно виникають і виявляються у якійсь колективній формі діяльності (гра за правилами). Тому, з інтелектуальним компонентом, пов'язаний соціальний компонент, який, серед іншого, передбачає здатність виконувати соціальну роль, отримувати та передавати інформацію в ситуації шкільного навчання [1].

Таким чином, інтелектуальний компонент є важливою, інтегративною складовою адаптації першокласника до навчання, отже показники рівня розвитку відповідних йому психічних функцій можуть виступати діагностичним критерієм адаптації.

Виклад основного матеріалу дослідження. Прикладом впровадження принципів Нової української школи в освітній процес може служити навчання за типовою освітньою програмою початкової освіти «На крилах успіху» для 1-2 класів закладів загальної середньої освіти. Освітній проект «На крилах успіху» (далі Програма) розроблено за сприяння Інституту педагогіки Національної академії педагогічних наук України (директор Топузов О. М.) у межах дослідно-експериментальної роботи Всеукраїнського рівня «Дидактико-методичне і навчальне забезпечення реалізації концептуальних засад реформування початкової загальної освіти» на 2016-2020 роки (науковий керівник Цимбалару А. Д.) [3]. Виникає питання: у чому полягають особливості експериментальної навчальної програми і які вона має переваги в порівнянні з діючими? Чи враховані в проекті її реалізації психолого-педагогічні чинники адаптації до навчання? Чи впливають зазначені чинники на когнітивний компонент адаптації?

Відповідно до визначених у Державному стандарті цілей початкової освіти, Програму розроблено з метою нормативного забезпечення

гармонійного розвитку та виховання особистості дитини для застосування набутого досвіду в навчальних і життєвих ситуаціях та закладання основ її особистісного зростання на наступному рівні освіти.

Відповідно до мети визначено стратегічні завдання, на виконання яких спрямовано Програму, серед яких виділимо: розвиток пізнавальних здібностей; формування цілісного наукового образу світу; формування ключових і предметних компетентностей; психолого-педагогічна адаптація дитини до шкільного життя.

Побудову освітнього процесу як системи уможлиблює врахування у Програмі наступності й перспективності дошкільної та початкової освіти, а також взаємозв'язок між цілями та результатами навчання із відповідним визначенням його змісту.

Особистісній орієнтації навчання сприятиме врахування у Програмі вікових і психологічних особливостей учнів 6-8 років (зокрема цілісності сприймання світу й процесів пізнання, провідних стилів навчальної діяльності, соціальної активності), що простежується у доступності й відповідності їхнім інтересам та запитам змісті.

Інтегрований підхід у Програмі є дидактичним інструментом врахування вікових особливостей учнів 6-8 років і відкриває можливості для презентації змісту зі встановленням як внутрішньо- і міжпредметних зв'язків, так і інтегрованих предметів. Інтегрований підхід до побудови Програми простежується на міжпредметному рівні завдяки синхронізації термінологічного поля усіх навчальних програм та приведення мови програм до тієї, якою мають послуговуватись учителі та учні в кожному класі, підходів до структурування програм кожного предмета (побудовані концентрично). Це дозволило запобігти його дублюванню у різних предметах вивчення, неузгодженості термінологічного поля та створити умови для підвищення пізнавального інтересу учнів.

Побудова програми на діяльнісних засадах повинна сприяти підвищенню практичної спрямованості опанування змісту освіти. Водночас забезпечуватиме якісно новий рівень процесу виявлення результатів навчання завдяки конкретизації навчальних дій учнів, як складників ключових і предметних компетентностей. Зміна знаннєвих орієнтирів навчання на діяльнісні простежуються й в орієнтовній тематиці досліджень, практичних робіт, навчальних проектів.

Особливість структурування змісту в програмі полягає в спіральній-концентричній побудові, міжпредметній інтеграції та практичній спрямованості, що спирається на врахування вікових особливостей учнів початкової школи – цілісності сприйняття і пізнання навколишньої дійсності. Всі програми складаються з концентров, кожен з яких «розпаковує смисл» навчального матеріалу в наступному класі на новому рівні складності.

Нова психолого-педагогічна позиція створення освітнього простору учнів передбачає формування цілісності знань на основі міжпредметних інтеграції та врахування вікових і індивідуальних особливостей дитини, які впливають на хід і результативність її навчальної діяльності. Учитель, володіючи широким педагогічним репертуаром, вибирає найбільш підходящі для конкретного учня форми, методи і прийоми навчання.

Реформування шкільної освіти на основі системного підходу дозволить уникнути дублювання змісту різних навчальних предметів і відповідно перевантаження учнів, досягти узгодженості навчального і виховного процесів, створити умови для поліпшення стану здоров'я учнів і підвищити їх інтерес до навчання.

Специфіка адаптації першокласників до навчання в умовах реалізації програми «На крилах успіху» в першу чергу полягає в правильній організації навчально-виховної діяльності першокласників, в основі якої покладено визначені Державним стандартом початкової освіти, освітні галузі.

Зокрема освітні галузі «Природнича», «Громадянська та історична», «Соціальна і здов'язбережувальна», реалізуються через інтегрований предмет – Всесвіт. Цей предмет забезпечує організацію навчальної діяльності учнів за таким провідним стилем, як натуралістичний. В доступній формі, за допомогою кольорових посібників-журналів «На крилах успіху» пізнається і вивчається Всесвіт. Теми, знайомі дітям з дошкільної освіти, змінюються щотижнево. Це налаштовує учнів на позитивне ставлення до опанування навчальним матеріалом і головне сприяє стресостійкості під час навчання. Мотивує бути активним, зацікавленим на уроках, спонукає до аналізу та обговорення вивченого з друзями і вдома, що характеризує прискорену адаптацію до перебування та навчання у школі й психологічну готовність до пізнання нового. Це навчальне видання схвалено для використання у загальноосвітніх навчальних закладах Комісією з педагогіки та методики початкового навчання Науково-методичної ради з питань освіти і науки України (лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 17.05.2018 р. № 22.1/12-Г-254, лист ДНУ «Інститут модернізації змісту освіти» від 26.06.2018 р. № 22.1/12-Г-434).

Освітні галузі «Математична» і «Мовно-літературна» реалізуються через інтегровані предмети: математика, українська мова (мова навчання) та англійська мова (мова вивчення). Ці основні предмети вивчаються теж за допомогою одного й того ж посібника-журнала «На крилах успіху». Першокласники з охотою відкривають кожного тижня новий кольоровий журнал – і математика, і мови вже не здаються їм такими недосяжними. Кольорові малюнки, схематичні зображення, різноманітні ребуси та загадки, приказки, фотографії, вірші, оповідання, задачі та приклади

допомагають їм у ліпшому сприйнятті та вивченні цих серйозних предметів і відповідно більш швидкій адаптації до навчального процесу. Кожен посібник-журнал складається з 48 сторінок, які з великим захопленням та задоволенням перегортають першокласники й вивчають протягом тижня. А з понеділка – новий журнал, нова тема, яка висвітлюється в кожному із предметів. Наприклад, розглядаються такі теми: «Моя сім'я», «Мандруємо світом», «Сорт», «Бережу життя і здоров'я», «Рослини – діти Землі» і багато інших. На мій погляд, предмети вивчаються зацікавлено і з меншим хвилюванням, адже уроки проводяться в ігровій формі та за допомогою цікавого для дітей прикладного матеріалу. Завдяки таким принципам проведення уроків, в учнів набагато легше проходить адаптаційний період.

Освітня галузь «Фізкультурна» реалізується предметом – Фізична культура. З метою оптимізації навчального навантаження учнів, а також кращої адаптації до групових занять фізичною культурою в програмі «На крилах успіху» передбачено варіативність його викладання з урахуванням бажання батьків і наявності відповідних умов у закладі освіти. Для варіативного вибору пропонують концентри «Плавання» і «Хореографія – мистецтво рухів». За наявності відповідних умов у школі, предмет – Фізична культура у розкладі занять має бути останнім.

Освітні галузі «Мистецька», «Технологічна» реалізуються через інтегрований предмет «Арт-технології», який забезпечує організацію навчальної діяльності учнів переважно за музично-ритмічним, вербально-лінгвістичним та моторно-рухливим стилями. Програму цього предмета структуровано за концентри «Музичне мистецтво», «Образотворче мистецтво», «Handmade». Для варіативного вибору пропонуються концентри-модулі «Мистецтво слова», «Театральне мистецтво», «Хореографія – мистецтво танцю». Будь-які модулі можуть викладати вчителі, які є фахівцями з предметів мистецького циклу.

Зважаючи на мету, принципи й підходи побудови програми «На крилах успіху», визначено вимоги до результатів навчання першого циклу початкової освіти за кожним предметом вивчення. Визначення показники є складниками, як предметних так і ключових компетентностей, передбачених Законом України «Про освіту» та рекомендацією 2018/0008 (NLE) Європейського Парламенту ради (ЄС) від 17 січня 2018 р. (Оновлена редакція ключових компетентностей для навчання впродовж життя). Ці вимоги є обов'язковими для закладів освіти, які обирали програму «На крилах успіху» як основу для побудови власних освітніх програм.

Цілісна програма «На крилах успіху» спрямована на краще засвоєння навчальної програми першокласника, а головне на швидку та більш якісну психологічну адаптацію до навчального процесу.

Результати теоретичного аналізу проблеми адаптації першокласника до навчання дозволяють в якості критеріїв діагностики зазначеного явища розглядати наступні: стан здоров'я, дитини ступінь сформованості морфофункціональних систем, рівень розвитку довільної, вольової регуляції поведінки, рівень інтелектуального розвитку та пізнавальних здібностей, здатність опанувати уміння і навички навчальної діяльності, успішність соціальних контактів з дорослими і однолітками та емоційну зрілість.

З метою перевірки ефективності психолого-педагогічних умов створених в процесі реалізації програми «На крилах успіху» для вирішення проблеми адаптації, було проведене емпіричне дослідження інтелектуального компоненту адаптації першокласників до навчання, зокрема рівень інтелектуального розвитку та їх пізнавальних здібностей. Показниками виступали сенсомоторна координація, довільна увага, координація зору та рухів тонкої моторики руки, які було досліджено за допомогою методики Керна-Йірсека [1]. В емпіричному дослідженні адаптації до навчання взяли участь 166 першокласників різних шкіл міста Кривого Рогу, в яких впроваджується програма «На крилах успіху» та інші навчальні заходи у відповідності до стандартів Нової української школи.

Результати емпіричного дослідження представлено в таблиці 1. Аналіз результатів дозволяє констатувати наступне: більшість досліджуваних (53 %) демонструють середній рівень досліджуваної функції, високий рівень спостерігається у 39,7 % учнів, низький – у 7,2 % дітей.

Таблиця 1

**Рівень сформованості інтелектуального компоненту адаптації
першокласників**

Рівень сформованості функції	Кількісні показники (бали)	Кількість дітей, %
Високий	0-6	39,7
Середній	7-11	53
Низький	12-15	7,2

Щоб перевірити ефективність впровадження психолого-педагогічних умов створених з урахуванням методичних рекомендацій МОН України щодо адаптаційного періоду для учнів першого класу у Новій українській школі було здійснено порівняльний аналіз рівня розвитку інтелектуального компоненту адаптації до навчання у першокласників, які навчаються за новими програмами, зокрема програмою «На крилах успіху», та у дітей, які пішли до школи у 2017 році

і навчаються за стандартною, традиційною програмою. Останні створили умовну контрольну групу, кількістю 66 чоловік. Результати діагностики рівня сформованості психічних функцій, які виступають показниками адаптації цих дітей до навчання, були представлені психологами шкіл, в яких проводилось наше дослідження (за матеріалами звітів 2017-2018 навчального року). Результати порівняльного аналізу представлено в таблиці 2.

Таблиця 2

**Рівень сформованості інтелектуального компоненту адаптації
першокласників**

Рівень	Кількість дітей, %	
	2017 рік	2018 рік
Високий	25,7	39,7
Середній	60,6	53
Низький	13,6	7,2

У відношенні рівня сформованості інтелектуального компоненту адаптації першокласників можемо спостерігати позитиву картину (табл. 2). Кількісні показники високого рівня змінились в сторону збільшення з 25,7 % на 39,7 %. І відбулося це за рахунок зменшення показників середнього (з 60,6 % до 53 %) і низького рівнів (з 13,6 % до 7,2 %).

З метою підвищення надійності висновків щодо ефективності нових освітніх умов навчання першокласників до їх шкільної адаптації, отримані данні були перевірені засобами математичної статистики. Для того, щоб переконатись в достовірності відмінностей між відсотковими частками зареєстрованого ефекту було застосовано критерій Фішера ϕ^* . Емпіричні показники критерію Фішера ϕ^* представлено стосовно високого рівня інтелектуального компонента як критерію аналізу адаптації, оскільки саме на цьому рівні вдалось констатувати найбільш істотні позитивні зміни досліджуваного явища, і саме вони в найбільшій мірі вимагають статистичної перевірки. Статистичні показники критерію Фішера ϕ^* для нашої вибірки дорівнює 1,59 на рівні значущості 0,05, і 2,14 на рівні значущості 0,01.

Оскільки $\phi_{\text{емп}}^* = (1,90) > 1,59 \phi_{0,05}^*$, отже, на рівні значущості 0,05 відмінності показників рівня адаптації до навчання за досліджуваним критерієм, можна вважати достовірними.

Висновки. Отримані результати порівняльного аналізу успішності адаптації першокласників до навчання дозволяють стверджувати, що в умовах Нової української школи цей процес проходить успішніше в порівнянні з його протіканням в традиційних умовах.

Список використаної літератури

1. Коцур Н. Адаптація шестирічної дитини до школи: психолого-педагогічні та медичні критерії / Н. Коцур // Рідна школа. – 2008. – № 10. – С. 38–42.
2. Про зміст загальної середньої освіти : Науково-аналітична доповідь / за заг. ред. В. Г. Кременя. – К. : НАПН України, 2015. – 118 с.
3. Цымбалару А. Д. Качество модели образовательного пространства младших школьников в общеобразовательном учебном заведении: инструментарий и методика диагностики / А. Д. Цымбалару // Веснік адукацыі. – 2013. – № 2. – С. 31–36.